

PENGLIBATAN GOLONGAN WANITA DALAM BIDANG PEKERJAAN DI TANAH MELAYU, 1920-1970

*(THE PARTICIPATION OF WOMEN IN THE WORKFORCE IN MALAYA,
1920-1970)*

Azlizan Mat Enh & Adibah Syahirah Binti Shahrul Aman

Abstrak

Artikel ini mengetengahkan kerja-kerja yang berjaya diceburi oleh golongan wanita di Tanah Melayu pada tahun 1920-1970. Wanita pada masa tersebut telah berjaya melibatkan diri dalam bidang pekerjaan secara profesional. Namun, peranan wanita dalam bidang profesional tidak banyak yang ditonjolkan dan dikaji. Walhal, sumbangan mereka penting dalam meningkatkan sumber ekonomi keluarga dan masyarakat pada masa itu. Tumpuan artikel ini memfokuskan kepada kerja-kerja utama yang memperlihatkan wanita yang ramai terlibat dalam bidang profesional di Tanah Melayu. Kajian ini menggunakan pendekatan analisis dokumen ke atas sumber primer seperti fail *Federated Malay States, Annual Reports* serta rekod-rekod yang diperolehi di Arkib Negara Malaysia. Hasil kajian memperlihatkan bahawa wanita di Tanah Melayu terutamanya kaum Melayu sudah berjaya menjawat jawatan dalam institusi kerajaan yang sebelum ini dimonopoli oleh pegawai British atau pun pihak luar. Pekerjaan wanita di Tanah Melayu sudah mula berubah bermula pada awal abad ke-20 kerana sudah ada pelbagai tokoh yang memperjuangkan nasib wanita Melayu. Wanita sudah mula bekerja sebagai guru, jururawat, wartawan, perniagaan tekstil dan kerjaya dalam politik. Berbeza dengan pekerjaan atau pun kegiatan wanita terdahulu sebelum abad ke-20 yang lebih tertumpu kepada aktiviti pertanian dan perniagaan secara kecil-kecilan untuk menyara kehidupan.

Kata kunci: *Pekerjaan, wanita, profesion, abad ke-20, Tanah Melayu*

Abstract

---

*This article highlights the work successfully undertaken by women in Malaya in the years 1920-1970. Women at this period have successfully engaged in professional employment. However, the role of women in the professional field is not much highlighted and studied. Indeed, their contributions were important in increasing the economic resources of the family and society at that period of time. This article focuses on the main occupation that shows many women are involved in professional fields in Malaya. This study uses document analysis approach on primary sources such as *Federated Malay States files, Annual Reports* as well as records obtained from the National Archives of Malaysia. The results of the study show that women in Malaya, especially the Malays, have successfully held positions in government institutions that were previously monopolized by British officials or outside parties. Women's jobs in Malaya have started to change since the beginning of the 20th century because there have been various figures who have fought for the fate of Malay women. Women have started working as teachers, nurses, journalists,*

textile intreprenuer and politicians. In contrast to previous women's work or activities before the 20th century, which were more focused on agricultural activities and small-scale businesses to support life.

Keywords: *workforce, women's development, profession, the early 20th century, Malaya*

PENGENALAN

Sebelum kedatangan British di Tanah Melayu, penglibatan wanita dalam bidang pekerjaan sejak awalnya lagi tidak begitu menonjol kerana tempat serta peranan wanita terikat dengan adat serta peraturan tradisi masyarakat Melayu. Hal ini dikatakan kerana masyarakat Melayu telah menetapkan ciri-ciri kewanitaan dan kekelakian berasaskan kepada prinsip keadilan sebagaimana fitrah lelaki dan wanita yang dilahirkan dengan perbezaan kelebihan yang berbeza. Perkara ini menyebabkan pergerakan wanita telah dihadkan dengan memberikan penekanan kepada wanita dengan kerja-kerja rumahtangga. Terdapat juga sebilangan wanita di Tanah Melayu yang turut memainkan peranan dalam perkhidmatan awam dalam ruang awam khususnya bagi menyumbang kepada ekonomi keluarga (Doris Padmini Selvaratnam et al. 2011). Wanita juga sudah melibatkan diri dalam pelbagai pekerjaan tradisional seperti pertanian, perniagaan dan sebagainya. Namun, hanya sedikit sahaja yang telah berkecimpung dalam bidang pekerjaan. Golongan tersebut belum menerokai bidang pekerjaan dengan lebih luas sehingga ke peringkat profesional. Hal ini kerana wanita di Tanah Melayu sebelum abad ke-20 masih melakukan kerja-kerja tradisional yang memberi pendapatan secara harian bagi menyara kehidupan.

Menjelang tahun 1920, peranan wanita sudah bertukar secara perlahan melalui bidang pekerjaan. Perkara ini terjadi disebabkan berlakunya pembaharuan hidup serta kegiatan harian wanita. Pada masa ini, sudah ada pendedahan awal kepada anak-anak perempuan tentang kepentingan bidang pekerjaan kepada sistem ekonomi keluarga. Anak-anak perempuan yang membesar dengan mendapat didikan serta penambahan ilmu yang baru berpunca daripada pengaruh kuasa British. Berpunca daripada sistem kerajaan British yang turut membawa masuk tenaga kerja luar profesional ke Tanah Melayu seperti pegawai British wanita menyebabkan wanita di Tanah Melayu membina satu pembaharuan dalam kehidupannya (Doris Padmini Selvaratnam et al. 2011). Pembaharuan yang dibawa masuk ke Tanah Melayu telah membuka mata masyarakat wanita untuk berusaha melibatkan diri dalam bidang pekerjaan profesional. Bermula dengan tahun 1920 yang memperlihatkan penambahan golongan wanita yang bekerja telah menunjukkan satu pembaharuan baru bagi peranan wanita di Tanah Melayu. Permulaan tersebut membawa kesan yang baik buat kedudukan wanita dalam bidang pekerjaan yang boleh dilihat sehingga tahun 1970 iaitu selepas Tanah Melayu mencapai kemerdekaan pada tahun 1957.

Penelitian terhadap hasil kajian awal menimbulkan persoalan “Bilakah wanita sudah berjaya menceburi bidang pekerjaan profesional di Tanah Melayu?”. Isu ini masih belum pernah dikupas oleh sarjana sebelum ini mengenai wanita yang bekerja dalam pengkajian sejarah. Namun terdapat juga kajian yang berkaitan dengan wanita di Tanah Melayu telah dikupas oleh Amala Nair Gopal dan Mahani Musa (2020), Azlizan Mat Enh et al. (2021) dan Hasanah Binti Hussin (2011). Ketiga-tiga kajian ini melihat kepada isu wanita di Tanah Melayu tetapi mempunyai penumpuan skop yang berbeza. Ini kerana Amala Nair Gopal dan Mahani Musa (2020) memfokuskan kepada wanita India di Tanah Melayu yang bekerja kerana perubahan persekitaran serta ketua pemerintah pada bahagian kepada kesan penglibatan wanita dalam bidang pekerjaan di Tanah Melayu. Perkara tersebut telah menyebabkan adanya peluang yang lebih kepada permintaan tenaga buruh wanita menyebabkan wanita India mula berhijrah ke Tanah Melayu. Selepas merdeka merupakan satu jalan yang baru buat wanita di Tanah Melayu untuk bekerja dalam pelbagai bidang pekerjaan.

Berdasarkan kepada pergerakan, pembaharuan serta perkembangan yang ditonjolkan oleh golongan wanita dalam kajian Azlizan Mat Enh et.al (2021), memperlihatkan kepentingan peranan wanita dalam usaha membangunkan negara. Penulisan ini telah memberikan satu peluang atau pun pemahaman yang lebih lanjut mengenai peranan golongan wanita yang bukan hanya menumpukan

kepada satu cabang sahaja, tetapi sebaliknya wanita sudah berjaya menceburi pelbagai aspek dari segi politik, ekonomi dan sosial. Hasilnya menunjukkan bahawa penglibatan wanita terdiri daripada Melayu, Cina mahu pun India. Selain itu, Hasanah Binti Hussiin (2011) berpandangan bahawa isu pendidikan wanita Melayu harus diutamakan bagi membentuk golongan wanita yang berjaya mendapat tempat dalam pelbagai bidang. Beliau percaya bahawa dengan adanya pendidikan sejak awal, akan memberikan satu peluang yang baru buat golongan wanita menjadi seseorang yang bekerjaya. Kajian ini melihat bahawa peranan serta tanggungjawab wanita sering diketepikan dalam kajian-kajian sejarah sebelum ini. Ini menyebabkan kajian mengenai wanita tidak banyak dilakukan sehingga sekarang. Wanita sudah mula berubah kegiatan dan peranannya sejak awal abad ke-20 lagi. Oleh itu, wanita sudah mula menceburi bidang pekerjaan yang membawa kepada perubahan peranannya.

WANITA SEBAGAI KETUA PERGERAKAN KAUM IBU UMNO

Pembangunan sesebuah negara itu bukanlah hanya merujuk kepada pembangunan ekonomi semata-mata tetapi juga meliputi pembangunan dari segi sosial, sahsiah dan perpaduan masyarakat. Hal ini disebabkan pembangunan daripada unsur-unsur yang melibatkan faktor-faktor sosial memerlukan tindakan dan perjuangan yang lebih berani daripada kaum wanita itu sendiri. Sememangnya perbezaan fizikal wanita akan menyebabkan perbezaan tugas dan tanggungjawab daripada pandangan umum, tetapi peranan wanita sebenarnya amatlah besar dalam sama-sama berganding bahu dengan golongan lelaki dalam membantu kepada pembangunan negara. Kepentingan wanita mengambil bahagian dalam politik adalah peranan keseimbangan antara jantina. Perwakilan wanita dalam politik dapat menentukan wujudnya keadaan saksama, peluang yang sama rata dan layanan yang adil antara jantina untuk hidup yang lebih maju sebagai rakan kongsi dalam keluarga dan masyarakat. Peranan wanita bagi mewujudkan keadaan yang seimbang antara kedua-duanya dan membina masyarakat yang lebih saksama dan adil (Mazah Mohamad 2018).

Pada pertengahan abad ke-20, masyarakat telah mengiktiraf dan mengakui pentingnya sumbangan wanita dalam pembangunan negara. Wanita juga turut digambarkan sebagai tulang belakang kepada negara yang dapat membangunkan negara ke arah kemajuan dan bergerak seiring dengan kaum lelaki dalam pelbagai kegiatan. Gambaran sepenuhnya dapat dilihat wanita mula melibatkan diri ini dapat diperlihatkan apabila peranan wanita dalam bidang politik dikaji. Sejak tahun 1946 lagi, apabila masyarakat Melayu menentang cadangan British yang hendak menghapuskan raja dan hak istimewa orang Melayu menerusi Malayan Union, kaum wanita turut tampil ke hadapan dalam mempertahankan kuasa diraja Melayu. Wanita digerakkan disebabkan mempunyai keazamaan dan semangat yang bersungguh-sungguh untuk sama-sama berganding bahu dengan golongan lelaki dalam meningkatkan kuasa arena politik (Nor Rafidah Saidon et al. 2017). Penglibatan wanita dalam bidang politik dilihat sebagai sebuah perjuangan yang begitu besar kerana pada masa tersebut harus mengikut dan menyesuaikan diri dengan rentak politik yang mencabar. Pada masa tersebut, salah satu peranan wanita yang menceburi bidang ini harus berusaha untuk menentang penjajahan British tidak kira bagaimana ancaman sekali pun. Jika diimbak kembali, perjuangan wanita UMNO pada tahun 1940 tidak dapat dinafikan pertubuhan ini yang berperanan membangkitkan kesedaran politik dalam kalangan wanita Tanah Melayu (Rohana Mohamed Nor 2003). Melalui pengakuan yang dilakukan oleh Dato' Onn yang mengatakan bahawa:

“The voice of Kaum Ibu will be as powerful as the men. The voice of both will determine the shape of the administration of the country.” (Rohana Mohamed Nor 2003)

Ayat yang dikatakan oleh Dato' Onn ini telah membuktikan bahawa peranan wanita adalah sebagai penggerak politik dalam menyumbang kepada perkembangan politik di Malaysia. Penglibatan wanita dalam kerjaya sebagai seorang wakil politik tidak pernah dihalang sama sekali. Walaupun pada permulaan perjuangan Khatijah Sidek dalam UMNO ini dilihat tidak berhasil untuk membawa ramai golongan wanita bagi terlibat dalam politik tetapi beliau telah berjaya menjadi contoh dalam mempertahankan hak-hak wanita dalam pemerintahan politik di Tanah Melayu. Sehubungan dengan itu, pendapat yang turut dipersetujui mengenai peranan Khatijah Sidek sebagai penggerak wanita yang bekerjaya dalam bidang politik untuk melibatkan diri dalam kegiatan politik adalah melalui Muhammad Rahimi Hasan, Khatijah Sidek merupakan seorang pemimpin wanita

yang tekad untuk memajukan golongan wanita di Tanah Melayu (Muhammad Rahimi Hasan dan Bahiyah Abdul Hamid 2017). Kepentingan wanita untuk terlibat dalam bidang politik adalah bertujuan untuk menuntut kebajikan golongan wanita yang sering dipinggirkan dalam pelbagai aspek. Hal ini telah menyebabkan beliau berusaha sedaya upaya agar dapat menjawat jawatan dalam sistem pertubuhan UMNO. Langkah demi Langkah yang dilakukan oleh Khatijah Sidek apabila beliau berjaya dilantik sebagai Ketua Pergerakan Kaum Ibu UMNO.

Tokoh politik tersebut amat dikenali ramai kerana beliau merupakan wanita yang mempunyai personaliti yang luar biasa dari segi kekuatan perjuangannya yang tiada tolak bandingnya. Khatijah Sidek (1918-1982) merupakan tokoh wanita yang tidak asing lagi dalam sejarah perkembangan UMNO iaitu sebuah parti politik yang dominan di Malaysia. Beliau pernah menjadi Ketua Penerangan Pergerakan Kaum Ibu UMNO (kini dikenali sebagai Pergerakan Wanita UMNO) dan wakil tunggal wanita dalam Jawatankuasa Kerja Tertinggi UMNO. Beliau juga kemudiannya menjadi salah seorang daripada tiga ahli Parlimen Wanita Pertama di Malaysia melalui pilihan raya umum 1957 (Sohaimi Abdul Aziz 2011). Usaha Tunku Abdul Rahman untuk melantik Khatijah sebagai Pegawai Penerangan Pergerakan Kaum Ibu UMNO bagi membangunkan Kaum Ibu UMNO seperti yang dicadangkan oleh Khatijah sendiri telah ditentang oleh golongan lelaki iaitu Ketua Penerangan UMNO, Syed Jaafar Albar. Hal ini disebabkan beliau merasakan sudah memadai jika hanya lelaki sahaja yang menjalankan usaha-usaha penerangan bagi mencari lebih ramai wanita Melayu untuk menganggotai UMNO (Sohaimi Abdul Aziz 2011). Pendapat yang diketengahkan oleh Syed Jaafar Albar ini telah dibantah oleh Khatijah kerana:

“... saya berfikir bahawa kaum wanita sebenarnya boleh dimenangi, hati mereka boleh dimenangi kalau mereka mendengar wanita sendiri yang bercakap kepada mereka. Mereka turut merasakan lebih selesa dan akan lebih jelas kepada mereka; mereka kan faham dan akan menyertai parti kita...” (Sohaimi Abdul Aziz 2011)

Namun begitu, Tunku Abdul Rahman telah menerima hujah yang diketengahkan oleh Khatijah dan mengambil keputusan untuk melantik beliau sebagai pegawai penerangan bagi Pergerakan Kaum Ibu UMNO (Lenore Manderson 1977). Peluang ini digunakan oleh beliau untuk membangkitkan satu kesedaran dalam kalangan wanita Melayu, bukan sahaja untuk berparti tetapi juga untuk memperjuangkan kemerdekaan bersama-sama. Pada waktu itu, tidak ramai orang Melayu lebih-lebih lagi golongan wanita yang berani memperkatakan tentang kemerdekaan. Bahkan mengikut beliau, masyarakat di kampung berasa takut untuk mendengar perkataan merdeka kerana dengan berkata tersebut, bermakna masyarakat harus menentang penjajah. Beliau juga terpaksa menentang wacana kolonial iaitu satu wacana yang bersifat rasis dan menjajah dengan jelas mengagungkan hegemoni penjajah. Bagi beliau, orang Melayu telah lama terjajah dengan wacana kolonial ini. Perkara tersebut menyebabkan penduduk Tanah Melayu tidak dapat melihat kekuatan sendiri, sebaliknya memandang tinggi kepada penjajah.

Situasi tersebut menyebabkan Khatijah dan pasukannya terpaksa bekerja keras untuk menimbulkan kesedaran politik dan sosial dalam kalangan wanita untuk berjuang bukan sahaja tentang kemerdekaan tetapi juga tentang kedudukan dan maruah. Berdasarkan kepada konteks feminisme, kesedaran ini membawa satu makna yang sangat penting bagi wanita secara kolektif bangun menentang sikap yang perjudis terhadap wanita. Beliau juga telah menggerakkan usahanya untuk menimbulkan kesedaran ini dengan menjelajah melalui pelbagai cara sama ada berbasikal, berkereta, menaiki bot atau pun keretapi ke beberapa negeri di Tanah Melayu untuk bertemu sendiri dengan golongan wanita dan pemimpinnya. Beliau telah melatih barisan pemimpin iaitu pelapis di peringkat cawangan berpidato dan mengurus cawangan dengan baik. Beliau mengajar sejarah Nusantara tentang perjuangan dan kesedaran politik wanita di Indonesia yang sanggup berkorban apa sahaja harta mahu pun nyawa yang wajar diikuti oleh wanita di Tanah Melayu pada ketika itu (Lenore Manderson 1977).

Pada permulaan perjuangan beliau bekerja dengan menjawat jawatan sebagai seorang Ketua Kaum Ibu (UMNO) yang memperjuangkan hak-hak wanita dalam politik ini tidak diterima oleh masyarakat. Namun, dalam proses Tanah Melayu mencapai kemerdekaan telah memperlihatkan

bahawa kaum wanita juga merupakan antara golongan yang membantu dalam pembentukan Malaysia. Melalui perjuangan Kaum Ibu ini, Khatijah Sidek sebagai Ketua Kaum Ibu telah berjaya membuka mata masyarakat bahawa wanita juga merupakan antara individu yang menyumbang dalam kemerdekaan. Perjuangan Khatijah Sidek sebagai salah seorang tokoh wanita yang berjawatan dalam bidang politik telah diperakui peranannya dalam Berita Harian. Akhbar yang ditulis oleh Mues Jabal mengenai Khatijah Sidek merupakan salah seorang tokoh wanita yang turut memperjuangkan kemerdekaan Tanah Melayu yang dilihat mendahului semangat yang ada pada pemimpin lelaki (*Berita Harian* 1966). Perjuangan tersebut telah menunjukkan bahawa peranan wanita dalam bidang politik harus diberikan peluang dan tempat bagi bersama-sama membangunkan pentadbiran Malaysia.

Pekerjaan beliau sebagai Ketua Kaum Ibu telah mengetengahkan peranan wanita dalam bidang pentadbiran kerajaan. Menurut beliau, wanita seharusnya berani untuk menyuarakan hak serta pendapatnya agar kedudukan wanita tidak direndahkan oleh masyarakat. Melalui penglibatannya dalam kerjaya politik telah menunjukkan satu pembaharuan yang sepatutnya golongan wanita lain turut capai. Bermula dengan perjuangan beliau yang bekerja sebagai Ketua Penerangan Pergerakan Kaum Ibu UMNO sedikit sebanyak telah berjaya membuka dimensi sosial wanita Melayu dengan pelbagai kegiatan sosioekonomi yang terarah kepada kesedaran politik. Usaha beliau untuk memajukan gerakan politik golongan wanita di Tanah Melayu dengan mencari dana bagi membeli pelbagai keperluan seperti membeli pinggan mangkuk, gelas, teko dan alatan yang lain bagi disewakan untuk kegiatan seperti kenduri kendara dan wang tersebut disalurkan kepada perjuangan kegiatan politik. Kepimpinan politik yang ditunjukkan oleh beliau telah mendapat sambutan dalam kalangan wanita di kampung-kampung. Hal ini dapat dibuktikan dengan berjayanya membuka 130 buah cawangan dalam tempoh masa sepuluh bulan di seluruh negara dan penambahan keanggotaan Kaum Ibu UMNO seramai 10,000 orang (Syed Muhd Khairudin Aljunied 2015). Oleh itu, bidang politik ini sebenarnya adalah penggerak utama golongan wanita untuk menceburi pekerjaan sebagai wakil politik yang memperjuangkan kebajikan masyarakat wanita di Tanah Melayu. Pelbagai usaha telah dilakukan oleh Khatijah Sidek yang mempunyai jawatan dalam UMNO dan merupakan wanita politik pertama yang berjaya membawa ramai lagi wanita Melayu untuk berani melibatkan diri dalam kerjaya politik. Justeru itu, bidang politik dilihat sebagai bidang utama yang memberi sumbangan kepada pembangunan golongan wanita dalam pekerjaan.

WANITA DALAM PERNIAGAAN TEKSTIL

Perusahaan tekstil merupakan salah satu kegiatan perniagaan yang diceburi oleh wanita di Tanah Melayu kerana melalui kemahiran kraftangan yang dihasilkan ini dapat dijual dan dijadikan kerjaya buat wanita yang mempunyai kemahiran dalam bidang ini. Kemunculan tekstil sebagai bahan pakaian telah mula berkembang setelah benang dan proses tenunan dikenali dan dimajukan. Perolehan sesuatu gerak kerja untuk menghasilkan tekstil bukanlah satu proses yang mudah kerana kebanyakan idea dalam penghasilannya banyak dipengaruhi melalui kaedah transisi atau revolusi. Datangnya daripada idea mengolah dan mencipta, akhirnya berjaya memproses serta membentuk pakaian yang bersesuaian bagi kegunaan pelbagai lapisan masyarakat. Perubahan kebudayaan atau pun “culture change” yang banyak didominasi melalui kaedah jalinan hubungan perdagangan yang banyak mempengaruhi penghasilan tekstil pada ketika itu (Norazilawati Abd Wahab dan Arba'iyah Mohd Noor 2013). Terdapat juga dalam akhbar yang ditulis oleh Yosinori Horiguti dan Domei Correspondent dalam akhbar *Syonan Shimbun* dengan mengatakan bahawa seni yang wujud adalah bukti kepada kebudayaan serta asas kebudayaan terdiri daripada keadaan semula jadi yang berubah untuk menjadikan kehidupan komunal lebih bermanfaat (*Syonan Hibum* 1942). Sejarah dengan perkembangan kegiatan perusahaan tekstil, ternyata gerak kerja tangan yang dijalankan oleh masyarakat Melayu banyak berpunca daripada idea dan seni yang terhasil sejak zaman berzaman dan mula berubah mengikut keperluan semasa. Melalui legasi yang berjaya diperkukuhkan ini akhirnya menyaksikan peralihan bentuk aktiviti-aktiviti ekonomi dalam kalangan masyarakat Melayu. Peningkatan keperluan yang semakin dominan terhadap tekstil mula membawa arus perkembangannya mengikut idea, adat resam dan juga imaginasi sesuatu bangsa ketika itu. Walaupun turut berlaku naik turunnya terhadap sesuatu keuntungan yang dibawa oleh hasil-hasil

perusahaan tekstil, namun tekstil tetap diguna pakai oleh golongan pemerintah sebagai salah satu cabang pengukuhan kedudukan kewangan negeri (Norazilawati Abd Wahab dan Arba'iyah Mohd Noor 2013).

Tumpuan yang diberikan kepada wanita di Terengganu kebanyakan terlibat dalam pekerjaan menghasilkan kraftangan. Kegiatan ini pada awalnya hanya dilakukan secara kecil-kecilan dan dalam skop serta kawasan yang terhadap. Namun apabila menjelang pertengahan abad ke-20, peranan skop pekerjaan ini telah berubah kepada industri besar yang turut mendapat perhatian masyarakat luar. Hal ini sebagaimana yang dipersetujui oleh Norazilawati Abd Wahab dan Arba'iyah Mohd Noor mengenai perubahan yang berlaku terhadap industri tekstil ini (Norazilawati Abd Wahab dan Arba'iyah Mohd Noor 2013). Hal ini berkaitan dengan proses asimilasi budaya luar yang berlaku terhadap pelbagai kaum di Tanah Melayu banyak mencetuskan pemikiran baru dalam menginovasikan produk kraftangan sehingga permintaan tinggi dalam pasaran komersial seperti batik, songket, sutera dan sebagainya. Tambahan lagi, fungsinya yang pelbagai tersebut secara langsung membuka pasaran baharu kepada kebanyakan pengusaha kraf tempatan (Norazilawati Abd Wahab dan Arba'iyah Mohd Noor 2013). Kedudukan dan kandungannya yang serba lengkap membolehkan penghasilan tekstil berkembang daripada sebuah fungsi yang kecil kepada sebuah fungsi yang berstruktur besar peranannya. Sejarah ketamadunan Melayu yang panjang turut meninggalkan pusaka kebudayaan yang sangat tinggi dari segi nilai dan mutunya yang tersendiri. Perkembangan kegiatan perusahaan tekstil di Terengganu turut berlaku menjelang abad ke-19. Berdasarkan catatan yang ditulis oleh Hugh Clifford pada akhir abad ke-19 dalam bukunya "In Court and Kampong", ternyata perkembangannya benar-benar membawa satu proses anjakan ekonomi apabila lahirnya sejumlah 600 orang penenun eksklusif wanita pada ketika itu dalam bidang tekstil (Sir Hugh Charles Clifford 2019). Justeru itu, dapat dilihat betapa hebatnya penenun-penenun wanita daripada kacamata masyarakat bukanlah terletak pada peralatan tenunan yang canggih dan teknologi tinggi yang digunakan, namun kehebatannya adalah terletak kepada idea yang kreatif dan inovatif dalam menghasilkan corak-corak tenunan yang eksklusif pada masa itu.

Proses perkembangan tekstil tidak hanya terhad kepada penghasilan songket semata-mata malah turut melibatkan penghasilan kain-kain yang dibuat daripada benang sutera dan kain kapas. Pada 1921, terdapat sekurang-kurangnya 7,341 orang Melayu yang menjadikan penghasilan kain sutera dan kapas sebagai salah satu cabang ekonomi pada ketika itu. Sekiranya dibandingkan dengan jumlah penglibatan masyarakat Melayu di Kelantan terhadap penghasilan sutera dan kain kapas, ternyata jumlahnya agak sedikit jika dibandingkan dengan masyarakat Melayu di Terengganu iaitu hanya sebanyak 2,853 orang. Kadar perkembangan yang berlaku ini, tekstil sudah mula menerima pengiktirafan daripada Malaya Borneo Exhibition ke peringkat M.B.E., namun dengan peranan penting yang dimainkan oleh badan tersebut, ternyata nilai estetika yang terdapat pada setiap produk perusahaan yang dihasilkan, menerima sambutan daripada masyarakat tempatan. Terengganu juga menerima banyak pingat dan sijil apabila menyertai pameran-pameran yang dianjurkan oleh M.B.E. (Norazilawati Abd Wahab Dan Arba'iyah Mohd Noor 2013). Kekuatan yang terletak pada industri tekstil pada abad ke-20 ini tidak terganggu dengan cabaran krisis ekonomi sekitar 1929 sehingga 1933. Hal ini kerana pada krisis tersebut berlaku, industri yang melibatkan kemahiran diberikan tumpuan yang utama dalam meningkatkan ekonomi eksport di Tanah Melayu. Permulaan kepada krisis tersebut, wanita sudah mula menjadikan industri tekstil sebagai pekerjaan yang tetap buat golongan tersebut. Permintaan yang semakin tinggi di peringkat antarabangsa menyebabkan keperluan kepada pertambahan tenaga kerja semakin diperlukan.

Melalui "Cottage Industry" ini menunjukkan bahawa wanita yang mempunyai kemahiran dalam kraftangan menjadikan kelebihan tersebut sebagai kerjayanya. Industri ini merupakan paling penting di Tanah Melayu terutama dalam pembuatan kain sarong atau kain yang dilakukan di Terengganu dan Kelantan. Kepentingan industri ini kepada ekonomi wanita telah ditulis dalam *Sunday Standard* yang bertajuk "Plenty Of Scope For Cottage Industry In Malaya" yang turut mengetengahkan bahawa pekerjaan ini dilakukan bertujuan untuk mendapat wang buat menampung kehidupannya (*Plenty Of Scope For Cottage Industry In Malaya* 1951; *Sunday Standard* 1951) berbanding daripada berusaha memenuhi permintaan pasaran seperti kegiatan perlombongan mahu pun pengeluaran getah. Bidang merupakan satu peluang bagi kaum wanita untuk bekerja dan mendapat

duit buat perbelanjaan keluarga. Selain daripada tenunan, wanita juga turut menenun tikar daripada daun pandan besar yang dijalankan oleh wanita Kelantan, Terengganu, Melaka untuk membuat bakul atau pun gula Melaka. Tambahan lagi, kekurangan alat tenunan di Tanah Melayu menyebabkan bidang ini kurang maju berbanding bidang ekonomi yang lain. Hasil kraftangan akan dihantar ke Singapura untuk dijual pada pelancong luar. Seperti di Singapura, pelancong Amerika yang melancong di sana telah membeli kraftangan tersebut yang bernilai \$2,500 dari *Malayan Arts and Craft* di Fullerton Building.

TENAGA PENGAJAR WANITA PERTENGAHAN TAHUN 1950

Pendidikan memainkan peranan yang utama dalam perkembangan sosial serta pembangunan sebuah negara. Bidang ini telah menempatkan ramai golongan wanita pada awal abad-20 dalam bidang pekerjaan sebagai tenaga pengajar atau pun setiausaha dalam institusi pendidikan. Pendidikan dapat dilihat sebagai sebuah medium utama bagi menentang kemiskinan, membina kesejahteraan hidup dan dapat membentuk perpaduan yang kukuh antara masyarakat (Arba'iyah Mohd Noor 2020). Tugas mengajar adalah satu bidang pekerjaan yang amat tinggi penghormatannya kerana merupakan satu pekerjaan untuk mendidik anak bangsa. Menjadi seorang pendidik merupakan satu seruan yang disampaikan oleh pendidik bangsa. Tugas mendidik adalah satu seruan yang suci dan penting (*Berita Harian* 1974). Perkembangan dalam bidang pendidikan harus diberikan penumpuan yang secukupnya agar dapat membentuk generasi baru yang berkualiti. Bidang pekerjaan sebagai guru bukan satu bidang atau pun tugas yang mudah terutamanya bagi golongan wanita. Ini kerana perjuangan untuk mendapat dalam bidang ini sangat tipis pada awal 1900-an. Wanita Melayu ada lagi yang menjadi guru pada awal tahun tersebut. Namun dengan perjuangan serta usaha yang diperjuangkan oleh golongan telah melayakkan wanita menjadi guru dalam sistem pendidikan di Tanah Melayu.

Jadual 1. Kewarganegaraan Guru Wanita Di Sekolah Inggeris Pada Tahun 1920

	Perak	Selangor	Negeri Sembilan	Pahang	Federated Malay States
British	14	14	4	0	32
French	5	4	0	0	9
American	5	4	0	0	9
Eurasians	14	21	9	1	45
Malay	0	0	0	0	0
Chinese	4	11	0	0	15
Indians	5	6	0	0	11
Lain-Lain	2	0	0	0	2
Jumlah	48	61	14	1	124

Sumber: Report Of Edution In The Federated Malay States For The Year 1920.

Pada tahun 1920, guru wanita Melayu belum lagi melibatkan diri dalam bidang pekerjaan sebagai guru di sekolah Inggeris di Negeri-negeri Bersekutu (NNB) (Federated Malay States, Report of Education 1920). Kurangnya peluang pekerjaan kepada golongan wanita Melayu pada masa itu. Tambahan pula, status pendidikan golongan wanita di tahap yang rendah kerana masih belum mendaftar untuk bersekolah. Kekurangan yang sangat kritikal pada awal abad ke-20 adalah kurangnya pendidikan yang formal bagi anak-anak perempuan. Golongan yang berhak mendapat pendidikan ketika itu hanya anak perempuan yang berasal daripada golongan elit. Data tersebut juga menunjukkan bahawa kebanyakan guru wanita dibawa dari luar seperti British merupakan antara yang terbanyak. Kemasukan guru wanita yang berkhidmat di Tanah Melayu telah membawa satu perubahan kepada pandangan masyarakat terhadap kedudukan wanita dalam pekerjaan. Tujuan tindakan ini adalah untuk melahirkan sebuah generasi baharu yang dapat menerima pengaruh Inggeris dan menjadi calon pentadbiran yang amat diperlukan oleh British. Hal ini sebagaimana yang dipersetujui oleh Muhd Azizan dengan mengatakan bahawa kemasukan tenaga pengajar dari British adalah bertujuan memberi satu pemikiran baru yang terarah kepada kuasa kolonial

(Muhammad Azizan et al. 2019). Walaupun begitu, kedatangan tenaga guru wanita ke Tanah Melayu sedikit sebanyak turut memberi kesan kepada perubahan peranan golongan wanita.

Pada tahun 1931, pertambahan tenaga kerja wanita dalam pendidikan telah berkembang dan adanya latihan pendidikan di Tanah Melayu. Berdasarkan kepada Straits Settlements 1931, menyatakan tentang pelantikan Penyelia Eropah iaitu Penyelia Kumpulan (lelaki) untuk kelas sekolah rendah dan Penyelia Utama (wanita) untuk sekolah rendah kelas untuk kumpulan sekolah Inggeris dengan Pengetua yang terlatih bersambung di Singapura. Penyelia juga bertanggungjawab untuk Kelas Biasa bagi guru Sekolah Rendah. Pengaturan dilanjutkan sehingga Pulau Pinang dengan pelantikan Penyelia Kumpulan untuk kumpulan tiga orang Sekolah kerajaan di sana. Guru tempatan yang direkrut di sekolah Inggeris direkrut dari Raffles Lulusan kolej untuk jabatan menengah dan menengah (daripada Standard II ke atas). Guru wanita sahaja dilatih di Jabatan Pendidikan Kelas Biasa (Colonial Report, 408/1938 1940), yang dijalankan di setiap pusat besar, menyediakan tiga tahun kursus. Biasanya hanya kursus utama iaitu melatih guru untuk tiga kelas pertama di sekolah disediakan dan di sana terdapat Normal Primer Kelas di Singapura dan Pulau Pinang. Kesukaran mendapatkan Lulusan Raffles, kuliah untuk sekolah-sekolah perempuan hanya ada sebuah iaitu kursus latihan guru untuk Standard II hingga VI dan Kelas Biasa di Melaka.

Namun pada pertengahan abad ke-20, wanita Melayu sudah berjaya mendapatkan kelayakan untuk menjadi guru. Terdapat juga wanita China iaitu Wong Yeng Yeng Khing yang berumur 26 tahun dalam Berita Harian 26 Disember 1962 dengan kefasihannya dalam berbahasa Melayu merasa gembira menjadi salah seorang tenaga pengajar di Perak. Beliau akan mengajar Bahasa kebangsaan kepada orang-orang Cina dan juga orang Melayu yang buta huruf di Kuala Kangsar (*Berita Harian* 1962). Kehadiran guru wanita Cina membuktikan bahawa pekerjaan sebagai pendidik sudah diperluaskan dengan sebaiknya. Pendidik wanita yang terdiri daripada pelbagai bangsa akan memberi satu pendedahan yang baru buat generasi baru. Peristiwa dijadikan sebagai sejarah latar belakang pendidik yang sudah mula mengetengahkan kepelbagaian bangsa sebagai guru. Menjelang pertengahan abad ke-20, terdapat pertambahan bilangan wanita yang berjaya bekerja dalam bidang pendidikan.

Jadual 2. Guru Wanita Melayu Pada Tahun 1950

Guru Wanita Melayu	Penempatan
Che Fatimah Bt. Haji S.	St. George's Girls School, Penang
Che Esha Bt. S. Bahaldin	Assistant Lady Supervisor, Perak
Che Hendon Bt. Din	Assistant Lady Supervisor, Negeri Sembilan
Che Tom Bt. Dato Abdul Razah	Assistant Lady Supervisor, Kedah
Che Kontek Kamariah Bt. Ahmad	Assistant Lady Supervisor, Selangor

Sumber: Federal Secretariat, Secretary Of State, London 1950.

Berdasarkan jadual 2 tersebut, dalam laporan *Federal Secretariat* telah menyenaraikan nama-nama guru wanita Melayu yang akan ditempatkan ke pusat pendidikan yang telah ditetapkan (Federal Secretariat FS 13130/50 1950). Melihat kepada jadual sebelum ini, data tersebut menunjukkan bahawa belum ada guru wanita yang mengajar di sekolah Inggeris. Menjelang tahun 1950, wanita Melayu sudah berjaya memasuki sistem pentadbiran British dan memberikan impak yang cukup besar kepada perkembangan pendidikan anak lelaki dan perempuan di Tanah Melayu. Sesiapa yang ingin menjadi guru harus melepasi segala ujian serta syarat yang dinyatakan oleh pihak British. Kesemua guru dalam senarai telah mendapat pendidikan yang selengkapnya dan berjaya melepasi ujian atau pun peperiksaan kelayakan sebelum menjadi guru. Perkembangan guru wanita dalam sejarah pendidikan di Tanah Melayu telah memberi satu kemajuan terhadap peranan golongan wanita. Bermula dengan penglibatan kelima-lima guru tersebut, masyarakat wanita turut berusaha dengan mendapat pendidikan yang sebaiknya agar berkelayakan untuk menjadi guru di Tanah Melayu. Gaji guru wanita pada awal kemerdekaan adalah \$90 sebulan berbanding gaji yang sepatutnya sebanyak \$130 atau \$137.50 sebulan (*Berita Harian* 1961). Justeru itu, penglibatan wanita dalam pendidikan dengan menjadi tenaga pengajar telah membawa satu perubahan yang patut dibanggakan. Melalui permulaan inilah, wanita Melayu pada generasi yang seterusnya mendapat

manfaat daripada perjuangan golongan wanita tersebut. Oleh itu, wanita Melayu telah berjaya menempatkan dirinya dalam bidang pendidikan sewaktu zaman kolonial dan menjadi ikon buat golongan wanita yang lainnya.

Oleh itu, dapat menunjukkan bahawa semakin banyak peningkatan bilangan guru wanita di Tanah Melayu. Bermula pada awal penglibatan wanita sebagai guru hanya sedikit pada tahun 1920-an dan telah meningkat selepas Malaysia mencapai kemerdekaan serta mempunyai sistem pentadbiran yang lebih sistematik. Wanita bukan sahaja terlibat sebagai guru sahaja tetapi juga berjaya menjadi pensyarah atau profesor di universiti. Ini dapat dibuktikan dengan Berita Harian 20 Ogos 1963 yang mengetengahkan bahawa wanita pada waktu tersebut telah berjaya melahirkan seorang profesor wanita dan beberapa orang pensyarah wanita di universiti dan maktab (*Dewan Wanita, Berita Harian* 1963). Perkembangan ini dilihat sebagai satu kejayaan kepada bidang pekerjaan wanita akan dipercayai akan bertambah dan terus meningkat jumlahnya pada masa hadapan. Antara profesor wanita yang pertama di Tanah Melayu adalah Professor Ruth Wong bertugas dalam Fakulti Ilmu Pendidikan di Universiti Malaya, Kuala Lumpur. Selain itu, terdapat juga pensyarah Wanita Melayu iaitu Asmah Haji Omar yang telah lima tahun menuntut di Universitas Indonesia dalam Jurusan Ilmu Bahasa. Beliau memegang jawatan sebagai penolong Pensyarah dalam Jabatan Pengajian Melayu di Universiti Malaya. Seterusnya, Zawyah Laidin merupakan graduan lulusan B.A. (Hons.) Universiti Malaya dan bertugas sebagai tutor atau guru penolong di Jabatan Ekonomi Universiti Malaya. Akhir sekali, Rasma Bhupalan adalah seorang dari 16,000 orang guru wanita di Malaya (*Dewan Wanita, Berita Harian* 1963). Beliau merupakan Ketua Persatuan Tanah Melayu yang giat memperjuangkan mengenai persamaan gaji bagi guru-guru wanita pada masa itu.

Pertambahan tenaga kerja guru wanita yang semakin sama bilangannya dengan guru lelaki menyebabkan berlakunya satu rombakan syarat dalam bidang pendidikan bagi tenaga pengajar. Kesatuan Persekutuan Guru-guru Melayu, Tanah Melayu (KPGM/PYM) telah mengesyorkan satu tangga gaji sama bagi semua guru termasuk lelaki dan wanita dengan perbezaan 'point of entry' tetapi mempunyai maksimum yang sama antara kedua-duanya. Syor KPGM/PTM itu terkandung dalam memorandum yang telah dikemukakan kepada pihak Suruhanjaya Khas Gaji dalam satu pertemuan wakil-wakil KPGM/PTM dengan suruhanjaya tersebut di Kuala Lumpur. Selain tuntutan kepada persamaan gaji antara guru, wakil KPGM/PTM juga menuntut mengenai beberapa perkara tentang perjawatan guru (*Badan Guru Sbor Satu Tangga Gaji Untuk Semua Guru* 1966; *Berita Harian* 1966). Semua tuntutan KPGM/PTM itu telah mendapat perhatian baik dari anggota Suruhanjaya Khas Gaji. Persesuaian pendapat KPGM/PTM dengan Suruhanjaya Khas Gaji untuk mengurangkan tangga gaji yang berbeza antara guru lelaki dan wanita harus dihapuskan. Justeru itu, penghapusan perbezaan gaji tersebut menunjukkan bahawa wanita sebagai guru di Tanah Melayu telah diangkat tarafnya berbanding pada awal 1920-an. Perkembangan guru wanita Melayu di Tanah Melayu dapat dilihat dengan begitu jelas penglibatan dalam bidang pekerjaan. Wanita Melayu sudah berjaya mendapat tempat sebagai tenaga pengajar secara rasmi selepas 1960-an. Oleh itu, berlakunya pertambahan guru wanita Melayu yang bermula daripada kemerdekaan Malaysia.

PENGLIBATAN WANITA DALAM BIDANG KEJURURAWATAN

Profesion kejururawatan telah lama muncul dalam kira-kira 100 tahun yang lalu, dengan kemajuan besar yang dicapai telah menyebabkan status kejururawatan ini turut dimajukan. Kemajuan yang ketara berlaku pada dekad akhir abad ke-20 dan paling ketara di dunia Barat yang turut mula mengiktiraf pentingnya peranan jururawat terhadap keselamatan dan kesihatan masyarakat. Melalui pandangan Harden (1996), kejururawatan tetap menjadi satu profesion kerja yang kebanyakannya terdiri daripada golongan wanita. Kedudukan kejururawatan dalam peristiwa sejarah tidak dapat dipisahkan atau pun diketepikan dari kehidupan masyarakat secara amnya. Sejarah telah menyaksikan dominan wanita yang telah dicerminkan oleh kejururawatan sebagai profesion utama wanita. Kerjaya serta tugas kerja jururawat merupakan satu profesion yang penting. Melalui pekerjaan wanita dalam bidang perubatan ini telah berjaya menukar status wanita yang selama dianggap tidak mempunyai profesion utama dalam bidang pekerjaan pada abad-abad sebelum ini (Melanie J. Birks 2008). Latihan jururawat pertama di Tanah Melayu adalah di Johor Bahru pada tahun 1938 dan terhenti pada tahun 1942 hingga 1945 disebabkan perang dunia kedua. Sekolah Kejururawatan mula

ditubuhkan pada tahun 1946 di Johor Bahru, Pulau Pinang dan Kuala Lumpur. Penglibatan Wanita dalam bidang ini disebabkan sistem penjagaan kesihatan yang mula berkembang di Malaysia pada tahun 1951 (*Kementerian Kesihatan Malaysia, Kerjaya Jururawat 2021*). Justeru itu, pekerjaan jururawat ini sememangnya layak dengan kepribadian wanita menyebabkan perkara ini masih menjadi keterbiasaan sehingga pada masa ini yang memperlihatkan kebanyakan jururawat adalah daripada kalangan wanita.

Jadual 3. Kemasukan Jururawat Wanita Di Tanah Melayu

Jururawat Eropah Di Tanah Melayu	Tahun
Miss S. Smith	10 Mac 1923
Miss C. F. Johnson	5 Mei 1923
Miss E. C. Bosden	23 Julai 1923
Miss E. M. Gilbert	27 Julai 1923
Miss J. Gladwin	6 September 1923
Miss E. H. Hayes	8 September 1923
Miss E. M. L. Bryant	15 September 1923
Miss E. M. Ditcham	28 September 1923
Miss E. M. Goulding	26 Oktober 1923

Sumber: Federated Malay States, Medical Report 1923.

Berdasarkan kepada Jadual 3 tersebut, jururawat di Tanah Melayu pada awal tahun 1920-an terdiri daripada golongan wanita Eropah yang dibawa masuk oleh pentadbiran British (Federated Malay States 1923). Kelayakan dalam bidang perubatan telah menyebabkan golongan ini diberikan keutamaan dalam pekerjaan sebagai jururawat. Bekerja sebagai jururawat merupakan satu skop kerjaya yang hebat pada masa itu. Namun pada awal tahun ini, wanita Melayu masih belum mempunyai kelayakan yang dikehendaki oleh pihak British. Wanita Melayu kebanyakannya tidak berpelajaran tinggi seperti Pendidikan Inggeris. Ini menyebabkan penghalang kepada wanita Melayu untuk melibatkan diri dalam bidang ini. Kemasukan jururawat Eropah adalah bertujuan untuk berkhidmat dalam merawat pegawai British yang mengalami sebarang masalah kesihatan. Kemasukan tersebut bukan bertujuan untuk merawat masyarakat di Tanah Melayu mempunyai pelbagai masalah kesihatan yang memerlukan perawatan moden. Tugas jururawat luar lebih kepada berkhidmat untuk orang-orang British dan golongan elit. Justeru itu, masyarakat di Tanah Melayu masih mempunyai pelbagai masalah kesihatan disebabkan kurangnya penjagaan kesihatan yang betul mengikut nasihat pegawai perubatan.

Pada tahun 1941-1945, apabila tercetusnya peperangan dunia kedua, perkhidmatan latihan jururawat sambil bekerja telah terhenti. Seterusnya, setelah tamat peperangan pada tahun 1946, antara sekolah kejururawatan pertama telah mula ditubuhkan adalah di Johor Bahru, Pulau Pinang dan juga di Kuala Lumpur. Manakala Kolej Kejururawatan yang pertama ditubuhkan ialah Kolej Kejururawatan Pulau Pinang iaitu pada tahun 1947 dan diikuti dengan pembukaan asrama jururawat iaitu pada 16 Julai 1956 oleh Sir Donald McGilivray K.C.M.G, M.B.E. Dahulunya dikenali sebagai Sekolah Kejururawatan Pulau Pinang. Kolej ini telah dimulakan dengan kurikulum baru iaitu Latihan Asas, Latihan Pos Basik iaitu Kursus Pediatrik, Kursus Kebidanan, Kursus Perawatan Rapi, Kursus Koronari dan Kursus Perioperatif (Norizan Mohd Noh et al. 2020). Pada tahun 1956, Kolej Pembantu Perubatan di Ulu Kinta juga telah menyediakan latihan untuk Penolong Jururawat.

Namun, jururawat dalam kalangan orang Melayu dilihat belum lagi ada. Kerja sebagai seorang jururawat bukan seperti pekerjaan yang lainnya kerana tugasnya melibatkan kesihatan masyarakat atau pun pesakit. Hal ini menyebabkan syarat-syarat yang ditetapkan untuk wanita yang ingin bekerja sebagai jururawat harus menepati kelayakan yang ditetapkan. Walaupun begitu, syarat yang ditetapkan untuk wanita Melayu bekerja sebagai jururawat adalah diluar kemampuan. Ini kerana syarat yang ditetapkan memerlukan kelayakan yang tinggi bagi wanita Melayu bekerja dalam bidang ini. Hal ini turut disuarakan oleh Khatijah Sidek dalam Berita Harian 1959, yang membawa usul ke Dewan Rakyat untuk menyingkirkan salah satu syarat kelayakan terpenting untuk menjadikan syarat kejururawatan seharusnya semestinya mempunyai Pendidikan Inggeris. Isu ini dibangkitkan oleh

beliau disebabkan wanita di kampung tidak mempunyai kesempatan untuk melanjutkan pelajaran ke peringkat seterusnya setelah lulus dari sekolah-sekolah kebangsaan kerana masalah ekonomi keluarga. Tambahnannya, wanita kampung sudah mula giat mencari pekerjaan pada awal tahun 1950-an dan telah meminta bantuannya untuk mendapatkan pekerjaan. Namun kebanyakannya meletakkan syarat Pendidikan Inggeris sebagai yang utama. Selain itu, syarat umum untuk bekerja sebagai penolong jururawat juga harus berumur 17 tahun dan harus lulus sekolah rendah kebangsaan bagi orang Melayu. Manakala untuk menjadi jururawat harus berumur 17 hingga 23 tahun dan lulus Sijil Pelajaran Persekutuan Tanah Melayu. Segala syarat-syarat yang ditetapkan bertujuan untuk mengambil pekerja yang berkualiti yang dapat menjamin kesejahteraan rakyat (Berita Harian 1959). Namun syarat tersebut terlalu tinggi bagi wanita yang berada di kawasan kampung berbanding wanita di kawasan bandar. Wanita kampung tidak mempunyai pendidikan setaraf dengan wanita bandar menyebabkan golongan tersebut tidak mampu memasuki bidang ini.

Pada tahun 1965, di Tanah Melayu pada masa tersebut telah mempunyai seramai 1,405 orang Penolong Jururawat yang terlatih dan seramai 436 orang lagi sedang menerima latihan di sekolah Latihan Jururawat termasuk 61 orang di Muar. Terdapat juga guru bagi pelatih-pelatih jururawat ketika itu iaitu Encik M. Vijyaratnam dan guru bagi pelatih bidan ialah Sister Fatimah Muhammad. Encik M. Vijyaratnam menyatakan dalam berita Harian bertarikh 25 Mac 1965 yang ditulis oleh Johan bahawa antara perkara yang dilatih kepada bakal-bakal jururawat itu bagaimana harus memelihara dan melayani orang-orang sakit. Tambahan beliau, pelatih tersebut juga diajar tentang ilmu pertolongan cemas, tentang pemakanan seimbang, kesihatan umum dan mengenai organ-organ manusia (*Berita Harian* 1965). Setelah tamat Latihan selama 2 tahun, pelatih akan bertugas di hospital, klinik kesihatan, klinik bidan di kawasan luar bandar. Walaupun begitu tidak semuanya akan berjaya ditempatkan sebagai jururawat di Tanah Melayu. Semua pelatih harus menjalani pelbagai ujian bagi melayakkan ditempatkan untuk berkhidmat. Akhirnya, pada tahun tersebut terdapat tiga orang wanita Melayu telah berjaya lulus dalam peperiksaan pelawat kesihatan dan sekolah jururawat yang telah diadakan pada bulan November yang keseluruhan jumlah peserta adalah 13 orang. Antara wanita Melayu yang lulus untuk menjadi jururawat Melayu adalah Faridah binti Abdullah, Raja Nooraziah Binti Raja Haji Ajmad dari Selangor dan Aishah Binti Abdullah dari Pahang (*Berita Harian* 1965).

WANITA DALAM BIDANG KEWARTAWANAN

Akhbar merupakan medium berita yang paling menonjol dalam bidang kewartawanan dengan penumpuan dalam perkembangan politik, pertumbuhan ekonomi dan perubahan sosial. Industri akhbar mendapat sambutan yang cukup besar di Tanah Melayu. Ini kerana bidang ini merupakan satu skop yang luas dan bebas untuk sesiapa sahaja berkarya. Perjuangan untuk menuntut hak-hak wanita juga diketengahkan dalam bidang ini. Bidang penulisan menjadi satu platform yang hebat bagi golongan wanita untuk menceburi sekaligus dapat menyebarkan seruan kepada wanita mengenai betapa pentingnya perubahan pemikiran yang moden buat anak perempuan. Perbincangan tentang kedudukan kaum wanita dibincangkan dengan lebih rancak lagi dengan terbitnya majalah Panduan Guru diikuti oleh Majalah Guru dan perdebatan paling hangat ialah pada tahun 1930-an dengan munculnya majalah Bulan Melayu. Kemunculan Bulan Melayu ini yang memperjuangkan kemajuan wanita Melayu telah dibincangkan dengan lebih meluas lagi. Sebagaimana telah dibangkitkan oleh golongan reformasi sebelum ini, Ibu Zain juga turut menyumbang perjuangan golongan tersebut bagi mewakili kaum wanita seluruh Tanah Melayu yang merupakan seorang penulis wanita yang sangat lantang mengetengahkan pendapat beliau dalam perjuangan kepentingan pendidikan buat kaum wanita (Mahani Musa 2010). Dalam penulisan beliau juga telah membawa satu semangat untuk menyeru kebangkitan golongan wanita supaya bebas daripada belenggu adat-adat lama dan sekaligus membuka minda masyarakat untuk terus berusaha dan maju dalam dunia yang sudah moden pada waktu tersebut.

Bidang penulisan yang giat diperjalankan pada awal 1920 telah memberi laluan buat guru-guru wanita berkarya serta mengetengahkan hasrat terhadap wanita Melayu. Guru wanita yang terlibat dalam bidang ini sangat menitikberatkan hak golongan wanita yang dilihat semakin dipinggirkan kerana terikat dengan adat resam yang diamalkan oleh orang Melayu sebelum ini.

Penglibatan dalam dunia penulisan telah menyebabkan wanita bebas untuk berkarya tanpa dihalang oleh sesiapa pun kerana bidang ini merupakan sebuah bidang bebas bagi penulis meluahkan isi hati dan keinginan terhadap masyarakat. Oleh itu, dengan adanya guru-guru wanita dalam bidang penulisan telah dapat menyampaikan hasrat yang menginginkan kemajuan kaum wanita di Tanah Melayu. Dalam bidang penulisan juga telah menyebabkan wujudnya bidang pekerjaan sebagai seorang wartawan di Tanah Melayu. Pada awal abad ke-20, bidang ini masih tidak lagi diceburi oleh golongan wanita dan kebanyakannya di dominasi oleh golongan lelaki. Menjelang pertengahan abad ke-20, bidang ini sudah mula diceburi dengan giatnya oleh seorang tokoh wanita iaitu Tan Sri Hajjah Aishah Abdul Ghani. Beliau merupakan seorang tokoh wanita yang tidak asing lagi dalam memperjuangkan pemodenan kaum wanita di Tanah Melayu. Pada permulaannya, beliau hanya menceburi bidang kewartawanan sahaja, tetapi selepas melanjutkan pelajaran di London, beliau telah berjaya menjadi salah seorang ahli politik yang sangat berpengaruh. Beliau telah berjaya mengembangkan minat daripada bidang kewartawanan ke dunia politik iaitu bekas Ketua Pergerakan Wanita UMNO dan juga bekas Ahli Kabinet dan Majlis Tertinggi UMNO. Penglibatan Aishah Ghani dalam politik sebenarnya bermula apabila beliau menceburi bidang kewartawanan (*Starits Times* 1984). Beliau telah memulakan kerjaya dalam bidang akhbar selepas Jepun menyerah kalah pada Ogos 1945. Tugasan pertama beliau ialah sebagai penulis pojok ruangan “Mak Inang” dalam *Pelita Malaya* yang merupakan lidah rasmi bagi Parti Kebangsaan Melayu Malaya (PKMM) dengan bergajikan RM60 ringgit sebulan (Abdul Rahman Haji Ishak dan Mahani Musa 2011).

Bermula dengan penglibatan bidang politik, beliau mula terdedah kepada perbincangan-perbincangan politik yang sebenar, khususnya yang berkaitan dengan Hasrat PKMM berjuang menentang British bagi mencapai kemerdekaan. Tidak lama kemudian, beliau dilantik menjadi Ketua Angkatan Wanita Sedar (AWAS), iaitu sayap kiri kepada PKMM. Meskipun menjadi ketua bagi satu pertubuhan politik, Aishah meninggalkan PKMM pada Julai 1946 kerana tidak serasi dengan cara perjuangan PKMM yang menggunakan kekerasan untuk mendapatkan kemerdekaan. Oleh sebab minatnya yang mendalam terhadap ilmu pengetahuan dan juga sebagai persediaan untuk pergi lebih jauh dalam bidang kewartawanan dan politik, beliau telah melanjutkan pelajaran ke London pada tahun 1955. Pada tahun 1958, beliau telah mengikuti kursus kewartawanan di Regent Street Polytechnics, London atas galakan suami agar terus terlibat dalam dunia akhbar. Beliau pulang ke Tanah Air pada Disember 1958 dan pada awal 1959, beliau mula berkhidmat sebagai wartawan di *Berita Harian*, yang merupakan salah satu daripada kumpulan besar akhbar *The Straits Times* (Abdul Rahman Haji Ishak dan Mahani Musa 2011). Pada masa ini, bidang kewartawanan masih kurang diceburi oleh kaum wanita Melayu. Beliau sendiri menyatakan bahawa beliau satu-satunya wanita yang bertugas di pejabat akhbar tersebut, *Malay Mail* dan *Berita Harian* sebelum Azah Aziz menyertai kumpulan akhbar bekerja di pejabat akhbar bukanlah suatu yang menyeronokkan, kecuali bagi mereka yang benar-benar berminat terhadap bidang tersebut. Waktu kerja yang tidak menentu merupakan antara halangan terbesar bagi kaum wanita untuk terlibat dalam pekerjaan ini secara meluas pada masa itu. Sesungguhnya bekerja dalam bidang kewartawanan telah memberi pengetahuan dan pengalaman yang lebih meluas kepada beliau. Pengalaman bergaul dengan petugas lelaki yang rata-ratanya amat rapat dengan dunia politik dan terdedah kepada dunia luar telah menambahkan lagi pengetahuan dan keyakinan beliau untuk terus menggilap bakat dalam bidang politik. Beliau telah terpilih menjadi wakil *The Straits Times* ke perayaan ulang tahun kemerdekaan Vietnam Utara pada Oktober 1959 bersama-sama dengan Melan Abdullah daripada Utusan Melayu (Susan Balckburn dan Helen Thing 2013). Selepas lawatan ini, beliau berpeluang menemu bual Madam Nhu iaitu adik ipar kepada Presiden Ngo Din Diem. Nhu dikatakan seorang wanita yang berpengaruh semasa pemerintahan abang iparnya.

Semasa bertugas dengan *Berita Harian*, Aishah sibuk membantu UMNO di saat-saat berlangsungnya Pilihan Raya Umum 1959. Malah, pada waktu inilah ramai rakan mendesak beliau agar bergiat lebih cergas dalam bidang politik termasuk bertanding dalam pilihan raya tahun 1959. Beliau telah dicalonkan untuk bertanding di kawasan Setapak, tetapi tewas kepada Ahmad Boestaman daripada Socialist Front. Penglibatan beliau dalam bidang politik semakin serius pada tahun 1960 apabila pada tahun itu, beliau terpilih sebagai satu-satunya wanita yang menganggotai Majlis Tertinggi UMNO yang ketika itu hanya mempunyai 15 orang ahli sahaja (Arba'iyah Mohd Noor 2010). Beliau turut dilantik sebagai Naib Ketua Pergerakan Kaum Ibu UMNO. Walaupun

terlibat dalam politik, beliau masih meneruskan kerjaya sebagai wartawan dengan kumpulan *The Straits Time*. Hal ini kerana beliau tetap ingin meneruskan kerjaya ini kerana menganggap dunia kewartawanan merupakan salah satu bidang yang amat menyeronokkan, mencabar serta memberi pengetahuan yang luas tentang perkara yang berlaku di dalam dan luar negara. Justeru itu, beliau dianggap sebagai tokoh wanita yang berjaya dalam bidang ini dan memberikan dorongan kepada golongan wanita yang lain untuk menceburi bidang kerja yang sama.

Penulisan novel bertajuk *Meniti Di Pelangi* karya yang dihasilkan oleh Hamidah Hassan yang menambahkan sebuah lagi karya sastera dari penulis wanita. Hamidah Hassan merupakan seorang bekas wartawan wanita yang sekarang ini penulis sambil dengan nama gelaran sebagai Kak Timah. Sebelum terbitnya novel ini, secebis novel tersebut telah pernah disiarkan dalam majalah *Dewan Masyarakat* (15 November 1963). Novel *Meneliti Pelangi* mengisahkan tentang pemimpin-pemimpin kecil dalam sebuah cawangan pertubuhan UMNO di sebuah kampung di Singapura. Kelahiran Che' Hamidah Hassan dengan novel awalnya sebagai penulis wanita telah membawa satu pengertian yang besar buat perjuangan wanita dalam bidang penulisan. Bermula dengan kehadiran beliau, ramai peminat sastera sudah mulai sedar akan keistimewaan penulisan wanita yang menggunakan tangan wanita yang dilihat lemah tetapi berjaya menghasilkan karya sastera yang bermutu. Kelahirannya membuka satu usaha yang baru bagi golongan wanita untuk menjadi seorang penulis yang berjaya. Jejak langkah tersebut telah diikuti oleh Anis Sabirin, Rukiah Abu Bakar, Salmah Mohsen, Fatimah Yassin dan Siti Zaharah. Bakat Siti Zaharah dalam penulisan telah diperlihatkan melalui drama atau pun penyusunan cerita. Manakala Anis Sabirin memperlihatkan minatnya dalam penciptaan sajak sementara Rukiah Abu Bakar pula menunjukkan kebolehannya dalam pengkaryaan cerpen (*Berita Harian* 1964). Kemunculan kekuatan awal bagi pejuang wanita sebagai penulis adalah bermula dengan Che' Hamidah Hassan untuk turut bergiat dalam penulisan novel. Pembaharuan yang dibuat oleh penulis wanita dengan mempersembahkan bakat penulisan dalam pelbagai cara dan menjadi satu usaha bagi memperkembangan penulis wanita di Tanah Melayu. Peningkatan bilangan penulis wanita telah membawa satu pembaharuan kepada penulisan Melayu. Kemunculan penulis wanita memperlihatkan bahawa sudah wujudnya satu perubahan dalam bidang penulisan serta menjadikan kelebihan yang diperoleh ini sebagai satu pekerjaan buat mereka.

Perkembangan penglibatan wanita Melayu yang bekerja sebagai wartawan semakin meningkat pada tahun 1970. Pertambahan tersebut menyebabkan penubuhan "PERTAMA" bagi mengeratkan hubungan wartawan wanita pada masa itu. *Berita Harian* 14 Januari 1971 yang ditulis oleh Shajaratuddin Halim mempersetujui bahawa peningkatan wanita bekerja sebagai wartawan menyebabkan perlunya ada satu pertubuhan yang dapat mengumpulkan kesemuanya untuk memperkembangan kerjaya wartawan wanita ("*PERTAMA*" *Labir Untok Eratkan Wartawan Wanita* 1971; *Berita Harian* 1971). Seperti ucapan yang diberikan oleh Puan Azah Aziz merupakan dalam seorang wartawan wanita di Tanah Melayu dalam akhbar tersebut memberitahu tujuan utama persatuan ini adalah untuk mengeratkan hubungan antara wartawan wanita dengan berjaya mengumpulkan seramai 70 orang wartawan wanita daripada pelbagai kaum. Perubahan peranan wanita dapat dilihat dengan adanya satu pertubuhan wartawan wanita yang digerakkan oleh golongan ini sendiri serta bidang ini sudah mempunyai tokoh wartawan wanita yang telah menyumbangkan khidmatnya dalam bidang ini. Antara ialah Puan Rosewita Haji Ali, Puan Hamidah Hassan dan Puan Salmi Manja. Anggaran bilangan wartawan wanita di Kuala Lumpur pada masa itu hampir 100 orang. Pertambahan ini telah membuktikan bahawa wanita sudah ramai yang bekerja sebagai wartawan di Malaysia pada masa tersebut.

Bidang ini telah menjadi satu bidang yang sangat luas dan popular di Malaysia. Penglibatan pekerja juga tidak hanya terhadap kepada golongan lelaki tetapi juga sudah banyak diceburi oleh golongan wanita pada hari ini. Kelahiran tokoh wanita seperti Aishah Ghani, Azah Aziz, Hamidah Hassan dan sebagainya. Ini telah membawa satu fenomena baru buat kaum wanita untuk terus berani mencuba dalam perkara yang diminatinya. Bidang kewartawanan pada tersebut telah menunjukkan bahawa wanita sudah mengasah bakat dalam bidang penulisan serta wartawan. Oleh itu, pada abad ke- 20 ini telah menjadi bukti kepada permulaan perkembangan pekerjaan golongan wanita dalam bidang kewartawanan di Tanah Melayu.

KESIMPULAN

Penglibatan wanita dalam pelbagai bidang pekerjaan memperlihatkan bahawa golongan wanita bukan hanya melakukan kerja-kerja pertanian seperti abad sebelum ini. Pada abad sebelum ini. Pada abad ke-20 ini, telah membuktikan bahawa kaum wanita sudah berani dan bervariasi dalam pelbagai bidang yang diminati. Tambahan dengan peluang yang semakin luas dan tidak lagi dikepong dengan status sebagai seorang wanita yang tidak seharusnya menceburi bidang pekerjaan yang dianggap sebagai kerja lelaki sahaja. Penulisan ini telah membawa satu perbincangan yang baru dan menarik tentang bidang pekerjaan golongan wanita yang semestinya tidak diketahui ramai. Bermula dengan tahun inilah, wanita mula bangkit sedikit demi sedikit untuk memajukan diri sendiri dan membawa perubahan dari segi ekonominya. Kepelbagai bidang yang wujud telah memberi peluang buat kaum wanita terus membangun menceburi diri dalam pelbagai bidang sekali pun. Wanita juga telah mempunyai pelbagai pekerjaan yang tidak hanya tertumpu pada satu bidang sahaja seperti sebelum ini. Pelbagai bidang ini telah menunjukkan bahawa wanita pada abad ke-20 telah sudah mempunyai cita-citanya tersendiri serta corak kehidupannya yang lebih maju dari sebelum ni. Hal ini dikatakan demikian kerana kehidupan golongan ini akan lebih terjamin kerana mempunyai sumber pendapatan dan meningkatkan taraf hidup golongan wanita.

Pada pertengahan abad ke-20, penglibatan wanita dalam bidang pekerjaan berdasarkan kepada pelbagai bidang tidak kira dari sudut politik, ekonomi mahu pun sosial. Semua bidang ini telah memberikan satu peluang kejayaan buat golongan wanita menonjolkan kelebihan yang diperolehnya. Pekerjaan tersebut telah diperluaskan dari segi pengambilan tenaga kerja atau pun kekosongan kerja yang turut menggalakkan golongan wanita turut terlibat sama. Pelbagai bidang pekerjaan dapat diperlihatkan pada bahagian ini yang dapat meningkatkan status wanita dan sering dianggap sebagai golongan yang tidak memberi sebarang sumbangan dalam pembangunan negara Malaysia. Penglibatan wanita dalam pekerjaan telah banyak membantu Malaysia serta masyarakat wanita untuk mendapatkan hak-hak yang selayaknya didapatinya. Wanita bukan golongan yang hanya menjadi perwatakan tambahan dalam arus pembangunan negara tetapi juga turut memegang watak utama. Pelbagai jawatan serta kebolehan yang ada dalam diri wanita bagi memajukan dirinya agar mendapat tempat dalam bidang pekerjaan. Walaupun begitu, kedudukan masih lagi dipertikai sehingga sekarang dalam usaha untuk mendapat pekerjaan. Hal ini tidak pernah menjadi penyebab untuk wanita terus duduk di peringkat kehidupan yang sama tanpa adanya perubahan dalam dirinya. Wanita harus tetap berjuang mempertahankan hak dalam mendapat tempat dalam pekerjaan. Oleh itu, dapat dikatakan bahawa permulaan ini telah membawa keuntungan kepada golongan wanita pada masa sekarang.

BIBLIOGRAFI

- Abdul Rahman Haji Ishak Dan Mahani Musa. 2011. *Akbar Dan Tokoh Persuratkabaran Malaysia Kurun Ke-20*. Kuala Lumpur: Universiti Sains Malaysia & Perpustakaan Negara Malaysia.
- Amala Nair Gopal & Mahani Musa. 2020. *Indian Women in Malaya, 1900 To 1945: Migration Experiences And Socioeconomic Condition*. Talenta Conference Series. University Sumatera Utara. No.4.
- Annual Report 1931*. No. Z. B. 408/1938. 20 Februari 1940.
- Arba'iyah Mohd Noor. 2020. The Transition of Malay Women's Role And Contribution In Early 20th Century. *Journal Of Al-Tamadun* 1.
- Arba'iyah Mohd Noor. 2010. Tan Sri Dr. Hajjah Aishah Ghani: Penggerak Kemajuan Wanita Umno. *Jurnal Sarjana* 25.
- A. Ghani Nasir. 1974. Rasacinta Guru2 Melayu Tidak Seharusnya Diragukan, Kata Sidek Saniff. *Berita Harian* 22 September: 4.
- Azlizan Mat Enh et al. 2021. *Wanita dalam Sorotan Sejarah Tanah Air*. Johor: Penerbit UTHM.
- Birks M.J. 2008, Chapman Ys. et.al. 2008. Women and Nursing in Malaysia: Unspoken Status. *Journal Of Transcultural Nursing* 20.

- Blackburn. S and Thing. H. 2013. Women In Southeast Asian Nationalist Movement, Shamsiah Fakeh and Aishah Ghani In Malaya. Dlm, *Nationalists In Their Own Right, Feminists Ahead Of Their Time*. Singapore: NUS Press.
- Federated Malay States. *Report Of Education*. 1920.
- Federal Secretariat. *Secretary Of State London*. No. FS 13130/50. 5 Jun 1950.
- Federated Malay States. *Annual report of Medical Department 1934*. 1935.
- Hasnah Binti Hussin. 2002. Isu Pendidikan Wanita Melayu Dalam Akhbar Dan Majalah Melayu, 1920-An Hingga 1940-A. *Jurnal Sejarah* 19.
- Johan. 1965. *Tiga Gadis Jelita Ingin Sama Berjasa Dan Jaya*. Berita Harian 25 Mac: 4.
- Lenore Manderson. 1977. The Shaping of The Kaum Ibu (Women's Section of The United Malays National Organization). *Journal Article, Women and National Development: The Complexities Of Change* 1.
- Mahani Musa. 2010. Wanita Melayu, Kesedaran Pendidikan Dan Pembentukan Masyarakat Malaysia Moden. *Jurnal Sejarah* 2: 1-24.
- Mansor M. S. 1964. *Sa-lepas Hamidah, Anis S. pula....* Berita Harian 17 May: 6.
- Mazlan Nordin. 1959. *Syarat Bahasa Ini Sekat Gadis2 Melayu-PAS*. Berita Harian 15 Disember: 1.
- Maznah Mohamad. 2018. Getting More Women into Politics Under One-Party Dominance: Collaboration, Clientelism And Coalition Building In The Determination Of Women's Representation In Malaysia. *Southeast Asian Studies* 3.
- Mues Jabal. 1966. *Tokoh-Tokoh Ibu Turut Dalam Perjuangan Kemerdekaan*. Berita Harian 11 Mei: 10.
- Muhammad Azizan et al. 2019. Perkembangan Latihan Perguruan Di Tanah Melayu Sebelum Dan Selepas Merdeka. *Journal Of History Department*.
- Muhammad Rahimi Hasan Dan Bahiyah Abdul Hamid. 2017. Pembangunan Kepimpinan Wanita: Membina Ilmu Watan Bagi Kepimpinan Wanita Menerusi Kehidupan Tun Fatimah Hashim. *Kajian Malaysia* 1.
- Norazilawati Abd Wahab Dan Arba'iyah Mohd Noor. 2019. Pengaruh Indonesia Terhadap Tekstil di Terengganu Pada Abad Ke-19. *Jurnal Pengajian Melayu* 30: 1-27.
- Norizan Mohd Noh, Siti Fatimah Md. Shariff, et al. 2020. Pendidikan Kejururawatan Di Malaysia: Satu Sorotan Sejarah. *Jurnal Tuah* 1.
- Norazilawati Abd Wahab Dan Arba'iyah Mohd Noor. 2013. Perkembangan Kegiatan Perusahaan Tekstil Dalam Kalangan Masyarakat Melayu di Terengganu, 1900-1941. *Jurnal Sejarah* 1.
- Nor Rafidah Saidon et.al. 2017. Faktor Kepimpinan Dan Gender Dalam Penglibatan Politik Wanita di Malaysia (1980-2013). *Jurnal Akademik* 89.
- Ratnamala. 1963. *Menyambut Hari Wanita!* Dewan Wanita. Berita Harian 20 Ogos: 6.
- Ratnamala. 1964. *Chalun2 wanita tidak-lah begitu ramai*. Berita Harian. Dewan Wanita 19 Mac: 6.
- Rohana Mohamed Nor. 2003. Perjuangan Politik Khadijah Sidek. Tesis Sarjana Jabatan Sejarah, Fakulti Sastera Dan Sains Sosial, Universiti Malaya.
- Saadon Ismail. 1984. *Rancangan Menghargai Jasa Wartawan Ada*. The Straits Times 12 July: 4.
- Shajaratuddur Halim. 1971. "PERTAMA" *Labir Untok Eratkan Wartawan Wanita*. Berita Harian 14 Januari: 12.
- Sir Hugh Charles Clifford. 2019. *In Court and Kampong*. Good Press.
- Sohaimi Abdul Aziz. 2011. Khatijah Sidek: Suara Perjuangan Terpinggir Yang Dibisukan Dalam Sejarah Perkembangan Politik UMNO. *Jurnal Akademika* 3.
- Standard Staff Reporter. 1951. *Plenty Of Scope For Cottage Industry In Malaya*. Sunday Standard 6 May: 3.
- Syed Muhd Khairudin Aljunied. 2015. *Radicals Resistance and Protest in Colonial Malaya*. Northern Illinois University Press. National University of Singapore.
- Thalatha. 1962. China Jadi Guru2 Dewasa. Berita Harian 26 Disember; 8.
- Thalatha. 1966. *Badan Guru Sbor Satu Tangga Gaji Untuk Semua Guru*. Berita Harian 14 Disember: 7.
- Yosinori Horiguti dan Domei Correspondent. 1942. Must be concrete, not abstract. *Syonan Hibum* 15 July 4.
- Zubaidah Rahman. 1965. *Tiga Wanita Melayu Lulus*. Berita Harian 13 Mei: 8.
- Kementerian Kesihatan Malaysia, Kerjaya Jururawat. <https://www.moh.gov.my/moh/resources/Borang/Muatturun%20Bang%20Bhg> [diakses pada 16 Julai 2021].

Azlizan Mat Enh, (Ph.D)
Pusat Kajian Sejarah Politik Dan Hal Ehwal Hubungan Antarabangsa
Fakulti Sains Sosial Dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
Email: azlizan@ukm.edu.my

Adibah Syahirah Shahrul Aman
Pusat Kajian Sejarah Politik dan Hal Ehwal Hubungan Antarabangsa
Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan
Universiti Kebangsaan Malaysia
Email: dibahsyahirah@gmail.com

Diserahkan: 18 November 2022

Diterima: 31 Januari 2023

Diterbitkan: 30 Jun 2023